

وقفنامه آقاخان مظفردوله مربوط به دارالسعادة زنجان

پرستو قاسمی اندرود^۱

چکیده:

واقفان با در اختیار قرار دادن بخشی از دارایی‌های خود برای مردم، پس از مرگ نام نیکی از خود به یادگار می‌گذارند و سهم خود را از حیات بعد از مرگ حفظ می‌کنند. این نوشتار به معرفی یکی از این واقفان دوراندیش که از فرماندهان برجسته فوج خمسه در دوره ناصری بوده و بازخوانی وقفنامه وی می‌پردازد.

آقاخان مظفردوله فرمانده فوج خمسه از مقامات بلند پایه حکومتی زنجان در اواسط حکومت قاجار است که در سال ۱۳۰۵ ه.ق وقفنامه‌ای تنظیم و اجرای آن را بعد از خودش بر عهده فرزندان زکورش نهاد و منافع درآمدی چهار روستا از مناطق مختلف خمسه را به نام‌های همایون، لولک آباد، باغچایی و ته دره طارم را در خدمت دستگاه ابا عبدالله الحسین علیه السلام و تعزیه داری آن حضرت نگاشت.

کلید واژه‌ها:

وقفنامه، آقاخان مظفردوله، دارالسعادة، دوره ناصری، زنجان.

معرفی سند

این وقفنامه در اندازه ۴۹ × ۳۲ سانتی متر با خط نستعلیق و شکسته نستعلیق در ۲۵ سطر، در سال ۱۳۰۵ ه.ق (دوره ناصرالدین شاه) و در محرم الحرام نگاشته شده است. در هامش این وقفنامه مهر سه نفر از بزرگان دیده می‌شود.^۲

بازخوانی سند

- ۱/ الحمدلله كاشف الظلم بنور الشريعة الهیة و مبين الاحكام بايات العلیه المبینه و موضع الحلال و الحرام بالادلة الشرعیة و مظهر الاسلام بمحمد السید الرسل و اشرف البریه صلی الله علیه وآله وسلم
- ۲/ فی کل بکره و عشیتة و سلام علی جاده الدین اصطفاهم بالاعلام الزکیه و بعد بر روشن ضمیران خود و دانش و دقیقه شناسان علم و بینش و برهنمون شریعه الطاهره و طریقه
- ۳/ قیومه اسلام و منهاج رسول و ائمه الاکرام به نیک بد تجارت دارین و معاوضه نشاتین واقف شده لذا و چندانکه سالک جزای وجود را می‌رود بحرامتی عوض نموده از هیچ گونه
- ۴/ تجارتی ظفر نیافته از دو عین الیقین شاهد نکرده باشند که در روز جزا که محل ظهور رنج و زیان است بمودای الدنیا مزرعة الاخرة معنویت نباشند
- ۵/ به غیر آنکه هر که بذر احسان در مزرع این جهان بآن سان باشد که مرزبان هدایت فرموده و بدان گونه سقایت نماید که از سحاب نجات و کرامت باریده بوجه پرورش دهد
- ۶/ که از آفتاب ولایت اهل بیت رسول صلی الله علیه وعلیهم مستغنی بوده البته در یوم حصار و بجمع محصول رشاد بمقتضای کریمه مثل الذین ینفقون اموالهم

۷/ فی سبیل الله کمثل حبه نیت سمع سنابل و فی کل سنبله ماه حبه والله
یضعف لمنیشاء والله واسع علیهم الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله ثم وسمعون
۸/ ما انفقوا امانا ولا اذی لهم اجرهم عند ربهم ولا خوف علیهم ولا هم یحزنون یردازد و
بمصدوقه من جاء بالحسنه فله عشر امثالها از کریم بی منت

۹/ عوض باز یافت نماید مصدق این حال منیریت مأل سرکار شوکت مدار عمده الامراء
العضام مقرب الخاقان موتمن السلطان قولاً للمجد والاحتشام آقاخان مظفرالدوله
۱۰/ دام مجده که بمدد کاری عنایت ربانی و رهنمون توفیقات سبجانی در حالت
شعور و صحت بدن و حالیا" عن الاغواض الدنیویه مستحبا" بالفواید الاعوض

۱۱/ الاخرویه بینه صادق و رویه صافیه بریئا" عن شوائب الریاء والسمع والشهره و
طالباً لاستداته عمله و اجره و ثوابه بالصدقه الجاریه فی عصره و لاعصار الاتیه وقف
۱۲/ صحیح شرعی و حبس موبد ملی نمود تقربا الی الله و طلباً لمرضاته املاک
مفصله محرره در ذیل را در ملک مختص ابتیاعی متصرف فیه خود بود با جمیع
توابع و منضمت و لوازمات و لواحق آنها

۱۳/ از قریه همایون مساحت دودانگ به باغ از کل ششدانگ محدود بحدود اربعه
جنوبیا شهر زنجان، شمالیا حد باغچایی، غربیا پالتلو و سارمساقلو، شرقیا حد امند،
جارچی

از قریه لولک آباد مساحت نیم دانگ مشاع از ششدانگ محدود بحدود اربعه
جنوبیا شهر زنجان و توابع سمت شهر، شمالیا همایون، شرقیا همایون و جارچی،
غربیا همایون و سارمساقلو

مساحت چهار شعیر مشاع از ششدانگ باغچایی محدود بحدود اربعه، شمالیا
گلهرود، جنوبیا همایون، شرقیا تههم و خشکروود، غربیا پالتلو

قریه ته دره واقعه در طارم پشتکوه ششدانگ محدود بحدود اربعه شرقیا
هزاررود، جنوبیا سفیدرود، غربیا درام و توابع، شمالیا ییلاق ته دره خود ییلاق که

در وقف است

۱۴ / بدون استثناء خیری سواء ذکر ام لم ی ذکر بعموم مسلمین از تعزیه‌داری آن جناب خامس آل عبا حضرت ابی عبدالله علیه وآله الاف تحیه و ثناء که منافع و محصولات

۱۵ / املاک اربعه را در هرسالی متولی معزی الیه در هر طبقه ضبط کرده در دارالسعاده زنجان در مصائب تعزیه‌داری مومنین و قاطبه مسلمین از ذاکرین

۱۶ / و مستمعین صرف و خرج نماید و تولیت آن را مقرر و مفوض داشت برای خود مادام گونه حیا و بعده بر اکبر اولاد ذکور ایشان و بعده بر اولاد ذکور

۱۷ / ایشان در همان بطن نسلا بعد نسل و بطنا بعد بطن ماتعاقبوا و تناسلوا و مع انقراضهم العیاذ بالله اومع عدمهم اولاد آخر باصغر از آن و بعده باکبر اولاد ذکور

۱۸ / آن صغر بطنا بعد بطن و مع انقراضهم باورع علماء دارالسعاده زنجان و بعبارہ واضحہ جناب واقف معظم تولیت را مادام الحیوة بنفس

۱۹ / خود مفوض نمود و پس از نفس خود بر اکبر اولاد ذکور خود که سرکار مجددت و نجدت اکتناه نتیجة الامراء علیقلی خان سرهنگ^۳ باشد و بعده بر اکبر اولاد ذکور آن

۲۰ / نسلا بعد نسل و مع انقراضهم با برادر کوچکتر از ایشان که سرکار ابراهیم خان^۴ ملقب باقا کوچک باشد و بعده باکبر اولاد ذکور ایشان نسلا بعد نسل ماتعاقبوا

۲۱ / و تناسلوا و مع عدوهم باورع علماء دارالسعاده زنجان الی ان یرث الله الارض و من علیها و هو الخیر الوارثین و ان الارض یرثها عباده الصالحون

۲۲ / وصیغه وقف و تحبیس اصل و تسهیل منفقه علی قانون الشریعه جاری شده و عمل بوقف نمودند انشاله منافی وقف و معانب رای

۲۳ / و رضای واقف موفق ابدی تصرف از بیع و شری و تبه و عطیه و غیرها مصون و مقطوع خواهد بود فمن بدله بعد سمعه فانما اثمه علی الذین بیدلونه ان الله واسع

٢٤/ عليم و كان وقوع ذلك و صدور بالعقد والعمل فى اليوم الحادى والعشرين من شهر محرم الحرام من شهور خمس وثلثمء بعدالالف من الهجرىه على هاجرها الاف تحيه وثناء

٢٥/ بالفارسىه يكهزار و سىصد و پنج ١٣٠٥

هامش

* بسم الله تبارك اسمه، هذه الصدقه الجارىه المقبوله والحسنه المرضيه اجرىه صيغتها و عمدىها تقربا الى الله تعالى و ابتغامرضتا تقبل اللهمن الواقف المسدد بالتوفيق عمله واقرعينيه يوم يرى عمله و جعلها تابعه بعد اياه عند انقطاع الاعمال و عن اتبع ابدالله عليه الصلوة والسلام آل سيد ملحق المومن بعد موته ولد يستغفر له و مصحف بنخليفه و غرس و قلب يحفره و صدقه و سنه يوخذبها من بعيده و حرر ذلك فى ٢٧ شهر محرم الحرام سنه ١٣٠٥ محل مهر مبارك حضرت حجة الاسلام آقاى حاجى ميرزا ابوالمكارم دام ظله

* بسم الله الرحمن الرحيم ذامع اصله المقرالمسجل سـجل السيد السند ملاذ الاسلام قبلة الانام الحاج ميرزا ابوالمكارم سلمه اله تعالى حرر فى الاحقر، مهر بيضى شكل با قلم نستعليق، صلى الله محمد تقى
* سواد مطابق اصل است، مهريضى شكل با قلم نستعليق، هو الله ثقة السلطان

معرفی واقف

آقا خان مظفردوله فرزند ارشد میرزا ابراهیم خان سرتیپ خمسه شاخه‌ای از خاندان خطیبی‌های زنجان بود و مقام فرماندهی فوج خمسه را از پدرش به ارث برد. نام اصلی آقا خان، علینقی خان بود و چون هم‌نام جدش بود به وی آقا خان می‌گفتند. اجداد وی از نسل میرزا عبدالحسین ملاباشی صفویه بودند که پس از قتل ملاباشی در دشت مغان در سال ۱۱۴۸ ه.ق توسط نادرشاه افشار از اصفهان به زنجان نقل مکان نمودند. مادرش شمس الملوک خانم دختر عبدالله میرزا دارا پسر یازدهم فتحعلی شاه قاجار بود. همسرش بیگم خانم دختر محسن میرزا میرآخور ناصرالدین شاه بود وی از اواسط سلطنت ناصرالدین شاه تا اواخر سلطنت مظفردین شاه فرمانده فوج خمسه بود. آقا خان املاک فراوان داشت و به علت خویشاوندی نزدیک با شاه نسبت به حکام و مقامات بی‌اعتنا بود. وی در اواخر سلطنت مظفردین شاه پس از قتل اشرف الملک توسط سالارالدوله حاکم زنجان مغضوب شده و به تهران احضار گردید. شایع است که وی با قهوه قجری مسموم شده است. اعتمادالسلطنه منشی ناصرالدین شاه وی را به عنوان یکی از چهار امیرتومان آذربایجان با لقب امیرالامراء و العظام ذکر می‌کند. در زمان ناصرالدین شاه مقام امیرتومانی که در ردیف درجه سپهبدی بوده بسیار مهم و قشون ایران به غیر از آقا خان، سه امیرتومان داشت. آقا خان از همسرش پنج پسر به نام‌های علیقلی خان مظفردوله، ابراهیم خان عاصم السلطنه، امیر حسین خان عاصم السلطنه، حسن خان صمصام همایون، محمد باقر خان مظفرنظام و دو دختر به نام نرجس خاتون ملقب به امیرزاده خانم که همسر دوم امیر محمد خان مظفردوله بوده و دختر دیگرش ام‌کلثوم خانم بوده است. آقاخان یکی از مطرح‌ترین رجال نظامی و دیوانی منطقه زنجان و خمسه به‌شمار می‌رفت که لقب امیرتومانی داشت و در مأموریت‌های مختلف با فوج خمسه حضور داشت. از جمله مأموریت‌های سیستان، خراسان، اورامان کردستان، اصفهان، فارس و بختیاری بوده است. ایشان

۱۵۰ روستای خود را وقف اولاد ذکور کرده است که بعدها به دلایلی آن وقفنامه‌ها به دست خاندان ذوالفقاری افتاد و جزء املاک آنان محسوب گردید. تنها وقفنامه‌ای که از ایشان به یادگار مانده همین وقفنامه است که در حال حاضر توسط نوادگان آن مرحوم تولیت می‌شود علی‌الخصوص شش‌دانگ روستای ته دره طارم که اخیراً توسط اداره اوقاف زنجان و متولی نزدیک به ۱۵۰۰ هکتار از اراضی حاشیه رودخانه قزل اوزن سطح زیر کشت درخت زیتون قرار دارد.

آقا خان مظفرالدوله فرمانده فوج خمسه

آقا خان در اواخر سال ۱۳۱۹ هـ.ق در تهران فوت و جنازه وی به کربلای معلی منتقل و در کنار درب آستانه ورودی زوار سیدالشهدا علیه السلام دفن گردید. احتشام السلطنه در خاطرات خود در رابطه با آقا خان مظفرالدوله می نویسد:

مظفرالدوله آقا خان از جمله مردان متعهد معروف شهر زنگان بوده و رییس فوج اول خمسه مردی بود خوش روی، صدایش گرفته خیلی متکبر و به خاطر این که دختر محسن میرزا امیر آخور پسر عبدالله میرزا دارا که از شاهزادگان قاجار بود در عقد خود داشت خود را صاحبخانه می دانست.^۵

دارالحکومه زنجان در سال ۱۳۱۷ هـ.ق

نفر نشسته روی صندلی ابوالفتح میرزا سالار الدوله پسر مظفرالدین شاه،
نفر ایستاده سمت راست امیرتومان آقا خان مظفرالدوله، نفر دوم حاجی وزیر

ساختار و قفنامه مورد مطالعه

ترتیب اجزای متن	عبارت
۱. بسمله	-
۲. دیباچه	الحمد لله كاشف الظلم بنور الشريعة الهية و مبين الاحكام بايات العلية المبينه وموضع الحلال والحرام بالادله الشرعيه ومظهر الاسلام بمحمد السيد الرسل واشرف البريه صلى الله عليه وآله وسلم فى كل بكره وعشيته وسلام على جاده الدين اصطفاهم بالاعلام الزكيه وبعد بر روشن ضميران خود ودانش ودقيقه شناسان علم وپيش وپرهنمون شريعه الطاهره وطريقه قيومه اسلام ومنهاج رسول وائمه الاكرام به نيك بدتجارت دارين و معاوضه نشاتين واقف شده لذاوچندانكه سالک جزای وجود را ميروود بحرامتي عوض نموده از هيچ گونه تجارتي ظفر نيافته از دو عين اليقين شاهد نکرده باشند که درروز جزا که محل ظهور رنج و زيان است بموداي الدنيا مزرعة الاخرة معنويت نباشند به غير آنکه هرکه بذراحسان در مزرع اين جهان بآن سان باشد که مرزبان هدايت فرموده و بدان گونه سقايت نمايد که از سحاب نجات وكرامت باريده بوجه پرورش دهد که از آفتاب ولايت اهل بيت رسول صلى الله عليه و عليهم مستغني بوده البته در يوم حصارو يجمع محصول رشاد بمقتضاي كريمه مثل الذين ينفقون اموالهم فى سبيل الله كمثل حبه نبتت سمع سنابل وفى كل سنبله ماه حبه والله يضاعف لمن يشاء والله واسع عليهم الذين ينفقون اموالهم فى سبيل الله ثم وسمعون ما انفقوا امانا ولا اذى لهم اجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون پردازد وبمصدوقه من جاء بالحسنه فله عشر امثالها از كريم بى منت
۳. اظهار صيغه	صحيح شرعى وحبس موبد ملي نمود
۴. مشخصات واقف	العظام مقرب الخاقان موتمن السلطان قولاللمجد والاحتشام آقا خان مظفرالدوله

ترتیب اجزای متن	عبارت
۵. رقبات و حدود اربعه آنها	<p>املاک مفصله محرره در ذیل را در ملک مختص ایتماعی متصرف فیه خود بود با جمیع توابع و منضمات ولوازمات و لواحق آنها از قریه همایون مساحت دودانگ بیاغ از کل ششدانگ محدود بحدود اربعه جنوبیا شهر زنجان، شمالیا حد باغچایی، غربیا پارتلو و سارمساقلو، شرقیا حدامند جارچی از قریه لولک آباد مساحت نیم دانگ مشاع از ششدانگ محدود بحدود اربعه جنوبیا شهر زنجان و توابع سمت شهر، شمالیا همایون، شرقیا همایون و جارچی، غربیا همایون و سارمساقلو مساحت چهار شعیر مشاع از ششدانگ باغچایی محدود بحدود اربعه، شمالیا گلهرود، جنوبیا همایون، شرقیا تهم و خشکرود، غربیا پارتلو قریه ته دره واقع در طارم پشتکوه ششدانگ محدود بحدود اربعه شرقیا هزاررود، جنوبیا سفیدرود، غربیا درام و توابع، شمالیا بیلاق ته دره خود بیلاق که در وقف است بدون استثناء خیری سواء ذکر ام لم یذکر بعموم مسلمین از تعزیه دارایی جناب خامس آل عبا حضرت ابی عبدالله علیه و آله الف تحیه و ثناء که منافع و محصولات املاک اربعه را در هر سالی متولی معزی الیه در هر طبقه ضبط کرده در دارالسعاده زنجان در مصائب تعزیه داری مومنین و قاطبه مسلمین از ذاکرین و مستمعین صرف و خرج نماید</p>
۶. موقوف علیه	<p>و تولیت آن را مقرر و مفوض داشت برای خود مادام گونه حیا و بعده بر اکبر اولاد ذکور ایشان و بعده بر اولاد ذکور ایشان در همان بطن نسلا بعد نسل و بطنا بعد بطن ماتعاقبوا و تناسلوا و مع انقراضهم العیاذ بالله اومع عدمهم اولاد آخر باصغر از آن و بعده باکبر اولاد ذکور آن صغر بطنا بعد بطن و مع انقراضهم باورع علماء دارالسعاده زنجان و بعبارہ واضحہ جناب واقف معظم تولیت را مادام الحیوة بنفس خود مفوض نمود و پس از نفس خود بر اکبر اولاد ذکور خود که سرکار مجددت و نجدت اکتناه نتیجۃ الامراء علیقلی خان سرهنگ باشد و بعده بر اکبر اولاد ذکور آن</p>
۷. موقوف علیه در صورت انقراض	<p>و بعده بر اکبر اولاد ذکور آن نسلا بعد نسل و مع انقراضهم با برادر کوچکتر از ایشان که سرکار ابراهیم خان ملقب باق کوچک باشد و بعده باکبر اولاد ذکور ایشان نسلا بعد نسل ماتعاقبوا و تناسلوا و مع عدوهم باورع علماء دارالسعاده زنجان الی ان یرث الله الارض و من علیها و هو الخیر الوارثین و ان الارض یرثها عباده الصالحون</p>
۸. تکرار صیغه	<p>و صیغه وقف و تحبیس اصل و تسهیل منفقہ علی قانون الشریعہ جاری شده و عمل بوقف نمودند انشاله منافی وقف و معانب رای رضای واقف موفق ابدی تصرف از بیع و شری و تبہ و عطیہ و غیرها مصون و مقطوع خواهد بود فمن بدله بعد سمعه فانما اثمہ علی الذین یدلونہ ان الله واسع علیم</p>

ترتیب اجزای متن	عبارت
۹. تاریخ تحریر	علیم و کان وقوع ذلك و صدور بالعقد والعمل فی الیوم الحادی والعشرین من شهر محرم الحرام من شهور خمس وثلاثاء بعدالالف من الهجریه علی هاجرہالالف تحیه وثناء بالفارسیه یکہزار و سبصد و پنج ۱۳۰۵

پی نوشت‌ها:

۱. کارشناس ارشد باستان شناسی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان.
۲. با تشکر از آقای بهمن خطیبی که این سند را در اختیار نگارنده قرار دادند. ایشان یکی از پژوهشگران حوزه تاریخ منطقه خمسه زنجان است که تحقیقات وسیعی در مورد خاندان‌های دوره قاجار انجام داده‌اند و از نوادگان مرحوم حاج عبدالحسین تاجر زنجانی یکی از بزرگ‌ترین واقفان دوره قاجار در زنجان می‌باشند که موقوفاتی همچون قنات سرچشمه، آب انبار، آسیاب، کتب مذهبی برای مسجد چهل ستون و روستای قیاسیه برای مراسم تعزیه‌داری خامس آل عبا وقف عام نموده‌اند.
۳. علیقلی خان فرزند ارشد آقاخان مظفردولله بود که پس از وفات پدر لقب مظفردولله یافت و مدت‌ها تولیت موقوفه با وی بود. فرزند ارشد علیقلی خان ابوالفتح خان مظفردولله بود که در حال حاضر نام خانوادگی مظفری دارند
۴. دومین فرزند آقا خان مظفردولله ابراهیم خان عاصم الدوله نام داشت. ابراهیم خان چون هم‌نام پدر بزرگش بود به احترام جدش به وی آقا کوچک می‌گفتند. فرزندان دیگر آقا خان عبارتند از: امیر حسین خان عاصم السلطنه، محمد باقر خان مظفردولله و حسن خان صمصام همایون و یک دختر وی نرجس خاتون ملقب به امیرزاده خانم بود که شش‌دانگ روستای آلمالو واقع در بخش زنجانرود را وقف خامس آل عبا کرده است.
۵. تاریخ خاندان خطیبی زنجان، بهمن خطیبی، نشر دانش، ۱۳۹۰.